

УДК 930.1

С. П. Стельмах

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Роль соціального контексту в історії історіографії (на прикладі становлення німецької історичної науки XIX століття)

Розглянуто зовнішні по відношенню до історичної науки контексти: політичні, соціальні, загальнокультурні, освітні, ідеологічні, що зробили істотний вплив на формування німецької історіографії в XIX ст. Особливу увагу приділено ролі державної підтримки в становленні історичної вищої освіти і науки. Підкреслюється, що історична наука в Німеччині носила яскраво виражений національний характер і стала важливим фактором консолідації німецької нації. Підкреслено, що теоретичною та методологічною основою розвитку німецької історичної науки був «історизм», який базувався на ідеалістичній німецькій філософії. Історичні дослідження та вивчення історії в навчальних закладах стали важливими компонентами в освіті німецьких бюргерів, які служили німецькому державі і працювали на загальне благо.

Ключові слова: німецька історіографія, соціальний контекст, XIX століття, історичне знання, інструменталізація минулого, політична централізація, формування середнього класу, освітні реформи, історизм.

Stelmakh S. P. The role of the social context in the history of historiography (on the example of formation of German historical science of the 19th century)

Рассмотрены внешние по отношению к исторической науке контексты: политические, социальные, общекультурные, образовательные, идеологические, оказавшие существенное влияние на формирование немецкой историографии в XIX в. Особое внимание уделено роли государственной поддержки в становлении исторического высшего образования и науки. Подчеркивается, что историческая наука в Германии носила ярко выраженный национальный характер и стала важным фактором консолидации немецкой нации. Подчеркнуто, что теоретической и методологической основой развития немецкой исторической науки был «историзм», который базировался на идеалистической немецкой философии. Исторические исследования и изучение истории в учебных заведениях стали важными компонентами в образовании немецких бюргеров, которые служили германскому государству и работали на общее благо.

Ключевые слова: германская историография, социальный контекст, XIX век, историческое знание, инструментализация прошлого, политическая централизация, формирование среднего класса, образовательные реформы, историзм.

Stelmakh S. P. The role of the social context in the history of historiography (on the example of formation of German historical science of the 19th century)

The external contexts related to historical science are considered: political, social, general cultural, educational, ideological, which had a significant influence on the formation of German historiography in the nineteenth century. Particular attention is paid to the role of state support in the development of historical higher

education and science. It is emphasized that the historical science in Germany was of a clearly pronounced national character and became an important factor in the consolidation of the German nation. It is emphasized that the «historicism», which was based on idealistic German philosophy, was the theoretical and methodological basis for the development of German historical science. Historical research and study of history in educational institutions have become important components in the formation of German burghers, who served the German state and worked for the common good.

Keywords: German historiography, social context, XIX century, historical knowledge, instrumentalization of the past, political centralization, formation of the middle class, educational reforms, historicism.

Постановка проблеми. Напрями і тенденції історичної науки, історіографічна розробка окремих проблем, їх роль у формуванні історичної пам'яті суспільства для кращого розуміння сучасного залежать від стану історичної науки, соціально-політичних і культурних умов її розвитку і того значення, яке надає суспільство і держава історичним знанням. В історії історичної науки загальноприйнятим правилом є розглядати розвиток національних історичних наук в Європі в XIX ст. в контексті специфічних умов їх становлення, що обумовлювалося національною специфікою. Це правило ґрунтується на фундаментальному положенню контекстуальної методології, за якою ідеї кожного тексту необхідно розуміти в категоріях його релевантного соціального контексту (Бивир, 2010, сс. 127–129). Ця евристична максима стосується не лише вивчення предметної історіографії і дає можливість зрозуміти смисл текстів авторів, котрі виражають свої наміри у відповідності із сталими умовностями (*conventions*), традиціями, які існують як певна єдність, що залежить від мережі уявлень індивідів.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Крім особливих соціально-політичних і культурних умов, можна виділити і спільні риси, які були властиві всім європейським історичним наукам XIX ст. і обумовлювали типи історіописання: 1) домінування історичних праць, написаних в національному вимірі протягом XIX – першої половини XX ст.; 2) вплив романтизму на становлення національних історіографій, який особливо позначився на німецькій історичній думці; 3) розробка теоретичних та методологічних проблем у руслі «історизму»; 4) професіоналізація та інституціоналізація історичного фаху в університетах; 5) виразні тенденції до міжнародної співпраці наприкінці XIX – на початку XX ст. (Стельмах, Історична наука, 2005; Berger, 2011; Hartwig, 1990, S. 35–40; Iggers, 1998).

У XIX ст. національні історіографії, що являли собою «специфічну форму історичної репрезентації з метою формування національної держави», сприяли становленню та стабілізації

державних націй лише у Великобританії, Франції і Голландії. У більшості ж країн сучасної Європи історіографії спрямовували свої зусилля на формування національних держав у межах існуючих імперій та псевдо-державних союзів (імперія Габсбургів, Російська та Османська імперії, Німецький союз). У різний спосіб вони використовували минуле (політична інструменталізація): 1) звернення до минулих державних утворень; 2) використання міфів та історичної пам'яті про ранню державність; 3) конструювання минулого на прикладах спільності етнічних груп, що проживали на території, яка розглядалася в межах майбутньої омріяної держави (Hübner, 1983; Стельмах, 2003, с. 7–18).

Виклад основного матеріалу. До початку XIX ст. більшість земель сучасної Німеччини входили до складу наднімецького політичного об'єднання – Священна Римська імперія. Протягом її існування на рівні державних утворень проходив процес політичної централізації, удосконалювалась система управління, створювалися станovo-представницькі органи, проходила законотворча діяльність. Імперія не обмежувала державний суверенітет окремих князівств, була знаряддям зовнішньої політики і гарантувала окремим (навіть дрібним) князівствам військовий захист і збереження політичної незалежності (Grossbach, 2013). Найбільший вплив в Імперії мала Австрія, оскільки представники її правлячої династії – Габсбурги – з XV ст. майже завжди ставали імператорами, а після того як у 1526 р. ерцгерцог Австрії був обраний королем Богемії та Угорщини вони ще більше зміцнили своє становище. В середині XVII ст. визначився головний конкурент Австрії в Священній Римській імперії – майбутнє Пруське королівство. Воно було утворено шляхом злиття Бранденбурзького маркграфства із Пруським герцогством, утвореним на початку XVI ст. внаслідок секуляризації земель колишнього Тевтонського ордену. 1701 р. Фрідріх I отримав титул короля і з цього часу починається власне пруський період німецької історії, який характеризується формуванням двох центрів притягання для майбутнього об'єд-

нання Німеччини, посиленням впливу на німецькі землі Пруссії і ослабленням впливу Австрії. Територіально Пруське королівство розширилось внаслідок трьох поділів Польщі у 1772, 1793, 1795 рр., коли до неї була приєднана більша частина Західної Пруссії і міста Торн (Торунь), Гданськ, Познань, Варшава і велика територія між р. Німан та р. Буг.

Німецький історик Р. Козеллек відмітив «дивовижний феномен», який був характерний для німецької історії, починаючи з епохи пізнього середньовіччя і до середини ХХ ст. Він полягав у тому, що слово «німці» співвідносилось лише з тими князями, які мали право обирати імператора та здійснювати паломництво до Рима. При цьому йшлося про німецькі землі й Німеччину, але не про єдиний «німецький народ». Такий стан зберігався впродовж всього існування Священної Римської імперії і навіть в рамках Німецького Союзу після 1815 р. А отже, з одного боку, «ця історія була і залишається історією багатьох народів, котрі відрізняються між собою з точки зору соціальної історії та історії менталітету, попри всі численні спільні риси, що притаманні їм як народності», а з іншого – «Священна Римська імперія аж до свого насильницького повалення була таким чином, європейським союзом правителів. Свідченням цього є її осмотичні кордони, котрі взагалі не давали можливості провести чітке розмежування між внутрішнім і зовнішнім... В таких умовах було важко сформувати націю, об'єднану кордонами держави, як внутрішньої і зовнішньої цілісності, націю, існування якої виправдане усвідомленням спільності та суверенного місця у міжнародній сім'ї народів» (Козеллек, 2006, с. 393–396).

Після поразки Третьої антифранцузької коаліції союзники Наполеона в Німеччині (16 держав) утворили у 1806 р. Рейнський союз, який фактично означав припинення існування Священної Римської імперії, оскільки Наполеон в ультимативній формі під загрозою відновлення військових дій змусив імператора Франца II скласти з себе імператорську корону і розпустити імперію (Winkler, 2007, pp. 21–26, 36–45; Winkler, 2000, S. 40–46; Brose, 1997, pp. 43–45).

У новоствореному Рейнському союзі продовжилась медіатизація, внаслідок чого всі вільні міста (Бремен, Гамбург, Любек, Авгсбург, Нюрнберг та ін.) перейшли до Франції, Баварії, а в 1811 р. до Рейнського союзу приєдналися ще 20 німецьких держав (Brose, 1997, pp. 52–58). Таким чином, територія колишньої Священної Римської імперії була остаточно поділена між Австрійською імперією, Пруссією, Рейнським

союзом, Францією, Швецією і Данією (Гольштейн). Після поразки Пруссії від французів під Йєною і Аурштедтом і за підсумками Тільзитського миру 1807 р. вона втратила практично всі територіальні надбання від поділів Речі Посполитої. Вона зберегла власний суверенітет, але змушена була стати союзником Франції. У ході наполеонівської окупації в Пруссії були проведені модернізаційні реформи, які дозволили в майбутньому стати повноправним членом антифранцузьких коаліцій і заклали підвалини її майбутньої могутності.

Сучасний німецький історик Т. Ніппердей виділив п'ять факторів, які, на його думку, сприяли успіху проведених реформ: 1) катастрофа 1806 р., що засвідчила падіння «старої Пруссії» і всі реформи проводились в умовах фінансової кризи, обумовленої великими контрибуціями переможцям, і потребували єдності суспільства в збереженні стабільного економічного забезпечення населення; 2) реформи походили на основі утвердженого в пізній Пруссії просвітницького абсолютизму і розвивали його основні принципи, не зачіпали існуючого правового становища станів, державної централізації і порядку; 3) пруські реформи знаходились під сильним впливом філософії, яка формувала ідеалістично-моральний рух та етику суспільства; але це була не просто просвітницька філософія, а філософія І. Канта, в якій проголошувалося, що «людина є більше ніж засіб, елемент механізму, а є самоціль, вона є також автономною одиницею, яка сама визначається і сама діє»; 4) поряд із філософією підґрунтям пруських реформ була ліберальна політична економія А. Сміта, розвинута кенігсберзькою школою Крауса, в якій головним визначалася економічна активність індивідуума; 5) на відміну від держав Рейнського союзу реформи в Пруссії базувалися на ідеї «звільнення», яка надавала реформам особливої зовнішньополітичної і військової мети, з чого випливала патріотична і національна тональність реформ (Nipperdey, 1998, S. 33–45). Під керівництвом К. фон Штайна і К. фон Гарденберга були проведені адміністративні реформи, за якими відбулася централізація уряду в створених міністерствах з колегіальними функціями і контроль над місцевими органами управління.

У соціальному і культурному розвитку Німеччини в ХІХ ст. велике значення мало формування «освіченого середнього класу» (*Bildungsbürgertum*) та становлення системи освіти з модерними університетами, які визначили значення і роль історичної науки в німецькому суспільстві (Gall, 1996; Geyer, 1985;

Sperber, 1997). Американський історик Ф. Рінгер здійснив, на нашу думку, найбільш вдалий аналіз походження і місця в німецькому суспільстві «освіченого середнього класу». Пруський громадянський кодекс 1794 р. значно підвищив престиж освічених чиновників в державі, які віднині перетворювалися в незалежну верству державних експертів, котрі «тлумачили» укази короля, а їхня влада і престиж ґрунтувалися на мистецтві державного управління і понятті «честі мундира».

Підготовка чиновників у цей період здійснювалася в університеті Галле, в якому під впливом раціоналістичної філософії і пієтизму підкреслювали цінність світської освіти: «Там викладалась камералістика – основи знань про діловодство і державне управління» (Рингер, 2008, стр. 21–23). Л. Галь стверджував, що саме поняття «бюргер», яке різнилося в німецьких державах, з середини XVIII ст. в політичному, соціальному і культурному сенсі стає більш динамічнішим, набуваючи нового внутрішнього змісту, яке пов'язане із освітою і опануванням культури, що і визначило його особливе місце в становому суспільстві: «Тільки бюргер отримує прекрасну освіту» (Гете) (Gall, 1996, S. 6).

Формування «освіченого середнього класу» відбувалося протягом XIX ст. і було тісно пов'язано з освітніми реформами в Пруссії і державах Рейнського союзу (зокрема, в зміні змісту освіти) на початку століття, впливом неогуманізму, романтичної філософії і особливим місцем університетів та університетських професорів в суспільстві. Німецький неогуманізм поширював думку про те, що освіта має сприяти самостійному розвитку унікальної особистості і з цією метою більше уваги звертали на естетичну гармонію, властиву грекам, ніж на латинську філологію та римську історію, протиставляючи це французьким раціоналістам.

Антиутилітарна освіта, спрямована на гармонійний розвиток індивідуальності, формування естетично розвиненої, «культурної» особистості панувала в університеті Геттінген, створюючи модель майбутнього бюргера-інтелектуала, демонструючи тим самим, «яким чином непрактична, гуманітарна освіта може набути соціального значення» (Рингер, 2008, стр. 25–27). Ці ідеї були покладені в основу всіх освітніх реформ, метою яких була «загальна освіта людини», останнє визначалося формулою: «Людина як бюргер» («*Bestimmung des Menschen als Bürger*») (Gall, 1996, S. 10).

Тут варто звернути увагу на зміст понять «освіта» (*Bildung*) і «культура» (*Kultur*), які протягом всього XIX ст. визначали самосвідомість

«освіченого третього класу» і, за твердженням Ф. Рінгера, в них «повною мірою проявилась претензія цієї еліти на владу особливого гатунку». При цьому у XIX ст. німецькі підприємці поступилися політичною ареною представникам «освіченого середнього стану», і, наприклад, із 830 депутатів Франкфуртського парламенту в 1848 р. не менше 550 були випускниками університетів, а 20% були університетськими викладачами, вченими чи вчителями середніх шкіл. «Освіта» означала формування індивідуальності культурним середовищем, яка повинна розвинути у досконалу, проникнуту цінностями особистість, формування в ній певної універсальності, яке досягається через чуттєве розуміння і співпереживання культурних цінностей. Накопичення знань, передача інформації і розвиток аналітичних здібностей безпосередньо пов'язані із самовихованням людини, яка в процесі навчання через пізнання правильно підібраних матеріалів досягає чеснот і якостей, подібних тих, що властиві аристократу. «Культура» в німецьких академічних колах розумілась в широкому смислі як сукупність соціальних досягнень людської цивілізації – мистецтво, освіта і мораль. «Культура відображала духовне удосконалення, в той час як цивілізованість були «просто» продуктом фактичного, раціонального і технічного навчання» (Рингер, 2008, стр. 56–57, 108–113). Таке переконання німецьких інтелектуалів продовжувалося і до Першої світової війни: «Укорінені в історичній традиції германців *Kultur* протиставлялася західній *Zivilisation*, *Bildung* поверховій західній культурі, а звичаєве традиційне право – західній політичній і філософській традиції» (Iggers, 1999, p. 21).

Саме з цих висхідних позицій здійснювалися освітні реформи в Пруссії та інших німецьких державах, які, на переконання Т. Ніппердея, «перетворили в XIX ст. Німеччину в країну студентів і школярів» (Nipperdey, 1998, S. 451). Такої ж думки дотримувався і німецький історик Г. Шнедельбах: «Цю епоху, яка продовжувалась і після 1918 р. можна назвати також століттям *освіти* (в специфічному німецькому смислі цього слова) і *освіченого бюргерства*» (Шнедельбах, 2002, с.1). Протягом XIX ст. кількість гімназій невпинно збільшувалася. Наприклад, у Пруссії ця динаміка була такою: 1818 р. – 91, 1848 р. – 118, 1864 р. – 145 (Nipperdey, 1998, S. 454). У 1885 р. населення Німецької імперії складало майже 45 млн осіб і серед 7,5 млн дітей відвідували початкову школу і отримували середню освіту лише близько 238 тис. осіб, з них лише 128 тис. вчилася в гімназіях, а

кількість студентів в університетах досягала лише 27 тис. осіб. Співвідношення учнів початкової і середньої школи складало понад ніж 30 до одного (Рингер, 2008, с. 50). Такі статистичні дані, наведені Ф. Рінгером, дозволяють поставити під сумнів твердження німецьких істориків про Німеччину, як «країну учнів» і можуть бути прийнятими лише з огляду на порівняння з іншими європейськими країнами.

Однак найважливішими були реформи у сфері вищої освіти, пов'язані із створенням нового типу модерного класичного університету, відомого як «Гумбольдтівська модель університету», реалізована у створеному в 1810 р. Берлінському університеті (Андреев, 2003; Посохов, 2006; Ростиславлева, 2009; Hübner, 1983; Schalenberg, 2002). В основу був покладений романтичний ідеал академічної свободи, що мало бути практично втілено у відмінному від утилітарної освіти майбутніх чиновників, що практикувалося в університеті Галле. Фундаментальними принципами нового університету визначалися – академічна свобода і єдність дослідження та викладання. В. фон Гумбольдт сформулював мету університету таким чином: «Відповідно сутність цих закладів полягає в тому, щоб об'єднати під своїм керівництвом, з внутрішньої сторони, об'єктивну науку із суб'єктивною освітою, а з зовнішньої – завершену шкільну освіту з першими самостійними заняттями, але, скоріше, здійснити перехід від одного до другого. Однак при цьому на першому місці завжди залишається наука» (Гумбольдт, 2002; Hahn, 1998, р. 2–17).

Принцип «єдності дослідження і викладання» гарантувався особою викладача-дослідника, свободою вибору лекцій для студентів, організацією семінарів та інститутів, зв'язком з дослідницькими інститутами Академії наук тощо. Це передбачало також інституційні зміни самої науки. Поняття «наука» в німецькій духовній традиції набувало специфічних ознак, відмінних від утилітарних уявлень французів та англійців (Pandel, 1993; Rüegg, 2004), в чому також виявився своєрідний німецький протест проти раціоналізму останніх і претензії на лідерство в духовному і культурному житті Європи – «культуртрегерство».

В. фон Гумбольдт так писав: «у внутрішній організації вищих навчальних закладів все ґрунтується на відповідності принципу погляду на науку як на дещо, ще не повністю засвоєне, і яке ніколи повністю не може бути засвоєне, принципу пошуку науки як такої» [3]. Фактично, йшлося про науку заради самої науки, про пер-

манентний процес дослідження на основі «гарного наукового методу», і німецьке академічне співтовариство «бажало бачити в науці як такий філософську споглядальність і мудрість» (Рингер, 2008, с. 128–129).

Під впливом ідеалістичної філософії німецькі університети, які дуже швидко перейняли організаційну модель Берлінського університету, були позбавлені вимог утилітарного впливу на суспільство, а здійснювали функцію духовної просвіти нації і ставали своєрідними національними святинями. У XIX ст. Німеччина перетворилась на визнаний центр розвитку європейської історичної науки, чому сприяв новий тип університету, чия модель була перейнята європейськими країнами, Північною Америкою і Японією. Успіхи німецьких університетів, на думку Т. Ніппердея, були пов'язані із загальною модернізацією науки. Університети мали особливе значення «для формування свідомості і повсякденного життя німців в державі і суспільстві» (Nipperdey, 1998, S. 470).

Після заснування Берлінського університету, його ідея і нова організація досить швидко була перейнята в німецьких землях, в яких реорганізовувалися університети за пруським зразком: у Бреслау, Франкфурті-на-Одері, відновленому у 1818 р. університеті в Боні, Юрцбурзі, Гейдельберзі, і у 1825–1826 рр. у Мюнхені. У 1815 р. понад 40 % всіх студентів Німеччини навчалися в університетах Берліна, Бреслау, Бона, Мюнхена, що визначалося їхньою репутацією та зразком для інших університетів. У 1837 р. найбільша кількість студентів навчалась в університетах Берліну (1835), Мюнхена (1478), Ляйпцігу (912), Геттінгену (909), причому в останньому у 1887 р. їх кількість зросла до 1056 (Voockmann, 1997, S. 49, 52).

Становлення академічного середовища в німецьких університетах XIX ст. і розвиток історичних досліджень був безпосередньо пов'язаний із процесами професіоналізації та інституціоналізації історії як фахової академічної дисципліни. Внаслідок цих процесів історія стала не тільки навчальною дисципліною, але й дослідницькою наукою, озброєною власною методологією, що зближувало її з іншими науковими дисциплінами. Створення історичних відділень на філософських факультетах університетів перетворювало заняття історією на фах й сприяло її професіоналізації.

Для того, щоб зрозуміти значення процесів академічної інституціоналізації для німецьких університетів достатньо навести узагальнюючі дані про професійну освіту ординарних профе-

сорів історії у XVIII ст. Із 93 осіб переважна більшість (89 %) отримали освіту на теологічному і юридичному факультетах і не мали вченого ступеня філософського факультету, а ті ж з них, котрі закінчували філософський факультет, вивчали класичну філологію і, можливо історію, оскільки спеціальної фахової підготовки істориків у німецьких університетах взагалі не існувало (Blanke, 1991, S. 259).

Важливе значення мав і поступовий процес професіоналізації історії, модернізації та диференціації фаху. «Професіоналізація є тривалим, кумулятивним процесом, нерівномірним в міжнародному вимірі, який визначається загальною освітньою політикою і соціальною структурою суспільства, засвоєнням істориками професійних навичок (*Verberuflichung*), їхнім соціальним рекрутуванням і соціальним статусом» (Schleier, 2007, S. 136).

Саме цей соціально-політичний контекст визначив теоретичне підґрунтя німецької історичної науки XIX ст. Її тематичну спрямованість та значення в суспільстві. Теоретичною і методологічною основою розвитку німецької історичної науки був «історизм», який ґрунтувався на ідеалістичній німецькій філософії. «Історизм перш за все – не що інше, як застосування до історичного життя нових життєвих принципів, набутих у ході великого німецького руху від Ляйбніца до смерті Гете ... Він здійснив тим самим свою другу велику справу після Реформації. А оскільки йдеться про нові життєві принципи, набуті німецьким духом, остільки і історизм означає дещо більше, ніж лише тільки метод в науках про дух... Ядром історизму є заміна генералізуючого способу розгляду історичних і людських сил індивідуалізуючим», – стверджував Ф. Майнеке (Майнеке, 2004, стр. 6).

Крім німецької ідеалістичної філософії корінням історизму був «романтизм» як реакція німецьких інтелектуалів початку XIX ст. проти «універсальної егалітаристської моралі», «всього математико-механістичного духу західноєвропейської науки», «порожньої абстракції загальної гуманності» французького і англійського раціоналізму та Французької революції. Новими етичними і історичними принципами стали концепція індивідуальності і «народного духу» (Рингер, 2008, стр. 124–125). Головним же було те, що романтики переконували людей німецького суспільства в тому, що історія має власну силу і індивід у своїй внутрішній самостійності формується історично – «ми є тим чим ми є, тому що ми у певний спосіб визначені минулим» (Новаліс). Тому завданням

історичної науки, як важливої частини гуманітарних наук – *Geisteswissenschaften*, – було засобами минулого пояснити сучасникам їхнє значення в теперішньому суспільстві (Hardtwig, 1978, S. 20–22).

Велику роль в значенні історичної науки в суспільстві відіграла національна свідомість європейських народів, оскільки в умовах «повторного пробудження» (*Wiedererweckung*) національних ідентичностей могла завдяки романтизму відкрити «народний дух» (*Volksgeist*). Оскільки нація була своєрідною «уявною спільнотою» (*imagined community*), а отже породженням інтелектуалів. У зв'язку з цим на початку XIX ст. все більше зусиль докладається по збиранню документів і залишків минулого, які переважно були пов'язані з власною національною історією (Mommsen, 1998, S. 387).

Висновки. Вивчення історії стало ядром буржуазного виховання, завдяки чому історична наука досягла значних успіхів, оскільки її суспільний авторитет ґрунтувався на тісному зв'язку з політикою та культурою. Історія переважно служила для того, щоб розчистити дорогу суспільній модернізації і допомогти при цьому буржуазії скинути політичний баласт і позбавити успадкований політичний, культурний, релігійний та суспільний порядок ореолу цінності, який цей порядок мав у силу традиції. Національно-політична спрямованість німецької історичної науки XIX ст. обумовлювалася тим, що історична наука пізнанням минулого робить внесок до культурного прогресу, виконуючи загальноосвітню функцію в сучасному суспільному житті, оскільки дії й мотиви поведінки людини обумовлені історично й їхнє пізнання складає вищий сенс буття. Історизм розвивав політичну теорію, легітимуючи політичний стан суспільства аналізом його історичного розвитку (Стельмах, Історизм, 2005, с. 548).

Саме історизм створював такий тип історіографії, в якому обґрунтовувалася позитивна роль держави і влади, і політична історія на все XIX і початок XX ст. стала основним типом історіописання і завдання легітимації державних інтересів формулювалося чітко і відверто (Савельєва & Полетаєв, 2003, с. 418). Водночас, відмінною рисою історизму було те, що самостійна і сильна держава ототожнювалася із моральною і розумною державою. Важливу роль у розвитку історичної науки відіграла державна підтримка, що позначалася у першу чергу в реалізації завдань історичної науки через публічні інституції. Історичні дослідження і ви-

вчення історії в навчальних закладах були важливим компонентом освіти бюргерів, котрі служили цій державі і діяли на публічне благо.

Бібліографічні посилання

- Андреев, А. Ю. (2003). Гумбольдтовская модель классического немецкого университета. *Новая и новейшая история* (3), 29–47.
- Бивир, М. (2010). Роль контекстов в понимании и объяснении. В Х. Э. Бёдекер (Ред.), *История понятия, история дискурса, история ментальности* (стр. 112–152). Москва: Новое литературное обозрение.
- Гумбольдт, В. (2002). О внутренней и внешней организации высших научных заведений в Берлине. *Неприкосновенный запас*, 2(22). Получено из <http://magazines.russ.ru/nz/2002/22/gumb.html>.
- Козеллек, Р. (2006). Німеччина – запізнiла нація? У Р. Козеллек, *Часові пласти. Дослідження з теорії історії* (Швед, В., Перекл., сс. 389–411). Київ: Дух і Літера.
- Мейнеке, Ф. (2004). *Возникновение историзма*. (Л. Т. Мильская, Ред., & В. А. Брун-Цеховой, Перев.) Москва: РОССПЭН.
- Посохов, С. І. (2006). *Образы университетів Російської імперії другої половини ХІХ – початку ХХ ст. в публіцистиці та історіографії*. Харків: Видавництво ХНУ ім. В.Н. Каразіна.
- Рингер, Ф. (2008). *Закат немецких мандаринов. Академическое сообщество в Германии, 1890–1933*. Москва: Новое литературное обозрение.
- Ростиславлева, Н. В. (2009). Историографическая рефлексия наследия В. фон Гумбольдта. *Вестник Российского государственного гуманитарного университета. Серия «Исторические науки. Историография, источниковедение, методы исторических исследований»* (4/09), 79–90. Получено из http://rsuh.ru/upload/main/vestnik/ifkv/archive/Istoriographiya/№4_2009.pdf#page=79
- Савельева, И. М., & Полетаев, А. В. (2003). Конструирование прошлого. В И. М. Савельева, & А. В. Полетаев, *Знание о прошлом: теория и история : в 2 т* (Т. 1). Санкт-Петербург: Наука.
- Стельмах, С. П. (2003). Інтернаціональні впливи – національні традиції: національні історичні культури та історіографії в Європі. *Історія та історіографія в Європі* (1–2), 7–18.
- Стельмах, С. П. (2005). Историзм. у В. А. Смолій (Ред.), *Енциклопедія історії України* (Т. 3 (Е–Й), сс. 548–549). Київ: Наукова думка.
- Стельмах, С. П. (2005). Исторична наука, загальні тенденції й основні етапи її розвитку в Європі та Північній Америці. у В. С. Смолій (Ред.), *Енциклопедія історії України* (Т. 3 (Е–Й), сс. 562–566). Київ: Наукова думка.
- Шнедельбах, Г. (2002). Университет Гумбольдта. *Логос* (5–6 (35)), 65–78. Получено из <http://www.ruthenia.ru/logos/number/35/04.pdf>.
- Berger, S. (2011). The Invention on European National Traditions in European Romanticism. In S. Macintyre, J. Maiguaschca, & A. Pók (Eds.), *The Oxford History of Historical Writing* (Vols. 4: 1800–1945, pp. 19–40). Oxford: Oxford University Press.
- Blanke, H. W. (1991). Historiker als Beruf. Die Herausbildung des Karrieremusters «Geschichtswissenschaftler» an der deutschen Universitäten von der Aufklärung bis zum klassischen Historismus. In H. W. Blanke, & D. Fleischer (Hrsg.), *Aufklärung und Historik. Aufsätze zur Entwicklung der Geschichtswissenschaft, Kirchengeschichte und Geschichtstheorie in der deutschen Aufklärung* (S. 240–280). Waltrop: Spenner.
- Boockmann, H. (1997). *Göttingen. Vergangenheit und Gegenwart einer europäischen Universität*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Brose, E. D. (1997). *German History 1789–1871 : From the Holy Roman Empire to the Bismarckian Reich*. N.Y.; Oxford: Berghahn Books.
- Gall, L. (1996). «...ich wünschte ein Bürger zu Sein». Zum Selbstverständnis des Deutschen Bürgertums im 19. Jahrhundert. In L. Gall, & D. Hein (Hrsg.), *Bürgertum, liberale Bewegung und Nation: ausgewählte Aufsätze* (S. 3–21). München: Oldenbourg.
- Geyer, D. (1985). Zwischen Bildungsbürgertum und Intelligenzija. In W. Conze, & J. Kocka (Hrsg.), *Bildungsbürgertum im 19. Jahrhundert* (Bd. 1: Bildungssystem und Professionalisierung in internationalen Vergleichen, S. 207–230). Stuttgart: Klett-Cotta.
- Hahn, H.-J. (1998). *Education and Society in Germany*. New York: Berg Publishers.
- Hardtwig, W. (1978). Konzeption und Begriff der Forschung in der deutschen Historie des 19. Jahrhunderts. In *Konzeption und Begriff der Forschung in den Wissenschaften des 19. Jahrhundert. Referate und Diskussionen des 10. wissenschaftstheoretischen Kolloquiums 1975* (S. 11–26). Meisenheim.
- Hartwig, W. (1990). Geschichtsstudium, Geschichtswissenschaft und Geschichtstheorie in Deutschland von der Aufklärung bis zur Gegenwart. In W. Hartwig (Hrsg.), *Geschichtskultur und Wissenschaft* (S. 13–57). München.
- Hübner, U. (1983). *Wilhelm von Humboldt und die Bildungspolitik : eine Untersuchung zum Humboldt-Bild als Prolegomena zu einer Theorie der historischen Pädagogik*. München: Profil Verlag.
- Iggers, G. G. (1998). Reflections on Writing a Historiography Today. In H. W. Blanke, F. Jaeger, & T. Sandkühler (Eds.), *Dimensionen der Historik: Geschichtstheorie, Wissenschaftsgeschichte und Geschichtskultur heute* (pp. 197–208). Köln; Weimar; Wien: Böhlau.

- Iggers, G. G. (1999). Nationalism and historiography, 1789–1996. The German example in historical perspective. In S. Berger, M. Donovan, & K. Passmore (Eds.), *Writing national histories : Western Europe since 1800* (pp. 15–29). London: Routledge. Retrieved from <http://www.history.ac.uk/reviews/review/103>
- Mommsen, W. J. (1998). Der Historismus als Weltanschauung des aufsteigenden Bürgertums. In H. W. Blanke, F. Jaeger, & T. Sandkühler (Hrsg.), *Dimensionen der Historik: Geschichtstheorie, Wissenschaftsgeschichte und Geschichtskultur heute* (S. 383–394). Köln; Weimar; Wien: Böhlau.
- Nipperdey, T. (1998). 1800–1866 : Bürgerwelt und starker Staat. In T. Nipperdey, *Deutsche Geschichte 1800–1918* (Bd. 1). München: C.H. Beck.
- Pandel, H.-J. (1993). Wer ist ein Historiker? Forschung und Lehre als Bestimmungsfaktoren in der Geschichtswissenschaft des 19. Jahrhunderts. In W. Kütler, J. Rüsen, & E. Schulín (Hrsg.), *Geschichtsdiskurs* (Bd. 1: Grundlagen und Methoden der Historiographieggeschichte, S. 346–354). Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag.
- Rüegg, W. (2004). The New Scientific Spirit. In W. Rüegg (Ed.), *A History of the University in Europe* (Vols. 3: Universities in the Nineteenth and Early Twentieth Centuries (1800–1945), pp. 13–16). Cambridge: Cambridge University Press.
- Schalenberg, M. (2002). *Humboldt auf Reisen? Die Rezeption des «Deutschen Universitätsmodells» in den französischen und britischen Reformdiskursen (1810–1870)*. Basel: Schwabe Verlag.
- Schleier, H. (1993). Epochen der deutschen Geschichtsschreibung seit der Mitte des 18. Jahrhunderts. In W. Kütler, J. Rüsen, & E. Schulín (Hrsg.), *Geschichtsdiskurs* (Bd. 1: Grundlagen und Methoden der Historiographieggeschichte, S. 110–136). Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag.
- Sperber, J. (1997, June). Bürger, Bürgertum, Bürgerlichkeit, Bürgerliche Gesellschaft: Studies of the German (Upper) Middle Class and Its Sociocultural World. *The Journal of Modern History*, 69(2), 271–297.
- Trossbach, W. (2013). Power and Good Governance: The Removal of Ruling Princes in the Holy Roman Empire, 1680–1794. In J. P. Coy, B. Marschke, & D. W. Sabeen (Eds.), *The Holy Roman Empire, Reconsidered* (pp. 190–209). N.Y.; Oxford: Berghahn Books.
- Winkler, H. A. (2000). *Der lange Weg nach Westen. Deutsche Geschichte vom Ende des Alten Reiches bis zum Untergang der Weimar Republik*. München: Beck C. H.
- Winkler, H. A. (2007). *Germany. The Long Road West* (Vol. 1: 1789–1933). (A. Sager, Trans.) Oxford; N.Y.: Oxford University Press.

Reference

- Andreev, A. Yu. (2003). Gumbol'dtovskaya model' klassicheskogo nemetskogo universiteta [Humboldt model of the classical German university]. *Novaya i noveyshaya istoriya [Modern and Contemporary history]* (3), 29–47 (in Russian).
- Berger, S. (2011). The Invention on European National Traditions in European Romanticism. In S. Macintyre, J. Maiguaschca, & A. Pók (Eds.), *The Oxford History of Historical Writing* (Vol. 4: 1800–1945, pp. 19–40). Oxford: Oxford University Press.
- Bivir, M. (2010). Rol' kontekstov v ponimanii i ob'yasnenii [The role of contexts in understanding and explaining]. In H. E. Bodeker (Ed.), *Istoriya ponyatiy, istoriya diskursa, istoriya mentaliteta [Begriffs geschichte, diskursgeschichte, metaphern-geschichte]* (pp. 112–152). Moscow: Novoe literaturnoe obozrenie (in Russian).
- Blanke, H. W. (1991). Historiker als Beruf. Die Herausbildung des Karrieremusters «Geschichtswissenschaftler» an der deutschen Universitäten von der Aufklärung bis zum klassischen Historismus. In H. W. Blanke, & D. Fleischer (Hrsg.), *Aufklärung und Historik. Aufsätze zur Entwicklung der Geschichtswissenschaft, Kirchengeschichte und Geschichtstheorie in der deutschen Aufklärung* (S. 240–280). Waltrop: Spenner.
- Boockmann, H. (1997). *Göttingen. Vergangenheit und Gegenwart einer europäischen Universität*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Brose, E. D. (1997). *German History 1789–1871 : From the Holy Roman Empire to the Bismarckian Reich*. N.Y.; Oxford: Berghahn Books.
- Gall, L. (1996). «...ich wünschte ein Bürger zu Sein». Zum Selbstverständnis des Deutschen Bürgertums im 19. Jahrhundert. In L. Gall, & D. Hein (Hrsg.), *Bürgertum, liberale Bewegung und Nation: ausgewählte Aufsätze* (S. 3–21). München: Oldenbourg.
- Geyer, D. (1985). Zwischen Bildungsbürgertum und Intelligenzija. In W. Conze, & J. Kocka (Hrsg.), *Bildungsbürgertum im 19. Jahrhundert* (Bd. 1: Bildungssystem und Professionalisierung in internationalen Vergleichen, S. 207–230). Stuttgart: Klett-Cotta.
- Gumbol'dt, V. (2002). O vnutrenney i vneshney organizatsii vysshikh nauchnykh zavedeniy v Berline [About the internal and external organization of higher scientific institutions in Berlin]. *Neprikosnovennyi zapas [Debates on politics and culture]* (2(22)). Retrieved from <http://magazines.russ.ru/nz/2002/22/gumb.html> (in Russian).
- Hahn, H.-J. (1998). *Education and Society in Germany*. New York: Berg Publishers.
- Hardtwig, W. (1978). Konzeption und Begriff der Forschung in der deutschen Historie des 19. Jahrhunderts. In *Konzeption und Begriff der Forschung in den Wissenschaften des 19. Jahrhunderts. Referate und Diskussionen des 10. wissenschaftstheoretischen Kolloquiums 1975* (S. 11–26). Meisenheim.
- Hartwig, W. (1990). Geschichtsstudium, Geschichtswissenschaft und Geschichtstheorie in Deutschland von der Aufklärung bis zur Gegenwart. In W. Hartwig (Hrsg.), *Geschichtskultur und Wissenschaft* (S. 13–57). München.

- Hübner, U. (1983). *Wilhelm von Humboldt und die Bildungspolitik : eine Untersuchung zum Humboldt-Bild als Prolegomena zu einer Theorie der historischen Pädagogik*. München: Profil Verlag.
- Iggers, G. G. (1998). Reflections on Writing a Historiography Today. In H. W. Blanke, F. Jaeger, & T. Sandkühler, (Hrsg.), *Dimensionen der Historik: Geschichtstheorie, Wissenschaftsgeschichte und Geschichtskultur heute* (pp. 197–208). Köln; Weimar; Wien: Böhlau.
- Iggers, G. G. (1999). Nationalism and historiography, 1789–1996. The German example in historical perspective. In S. Berger, M. Donovan, & K. Passmore (Eds.), *Writing national histories : Western Europe since 1800* (pp. 15–29). London: Routledge. Retrieved from <http://www.history.ac.uk/reviews/review/103>.
- Koselleck, R. (2006). Nimechchyna – zapiznila natsiya? [Deutschland – eine verspätete Nation?] In R. Koselleck, *Chasovi plasty. Doslidzhennya z teoriiy istoriyi* [Zeitschichten. Studien zur Historik] (Schved, V., Übersetz., S. 389–411). Kyiv: Dukh i Litera (in Ukrainian).
- Meinecke, F. (2004). *Vozniknovenie istorizma* [Die Entstehung des Historismus]. (L. T. Mil'skaya, Ed., & V. A. Brun-Tsekhovoy, Transl.) Moscow: ROSSPEN (in Russian).
- Mommsen, W. J. (1998). Der Historismus als Weltanschauung des aufsteigenden Bürgertums. In H. W. Blanke, F. Jaeger, & T. Sandkühler (Hrsg.), *Dimensionen der Historik: Geschichtstheorie, Wissenschaftsgeschichte und Geschichtskultur heute* (S. 383–394). Köln; Weimar; Wien: Böhlau.
- Nipperdey, T. (1998). 1800–1866 : Bürgerwelt und starker Staat. In T. Nipperdey, *Deutsche Geschichte 1800–1918* (Bd. 1). München: C.H. Beck.
- Pandel, H.-J. (1993). Wer ist ein Historiker? Forschung und Lehre als Bestimmungsfaktoren in der Geschichtswissenschaft des 19. Jahrhunderts. In W. Kütler, J. Rüsen, & E. Schulin (Hrsg.), *Geschichtsdiskurs* (Bd. 1: Grundlagen und Methoden der Historiographiegeschichte, S. 346–354). Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag.
- Posokhov, S. I. (2006). *Obrazy universytetiv Rosiys'koyi imperiyi druhoyi polovyny XIX – pochatku XX st. v publitsystytsi ta istoriohrafyiyi* [Images of Universities of the Russian Empire of the second half of the 19th and early 20th centuries in journalism and historiography]. Kharkiv: Vydavnytstvo KhNU im. V.N. Karazina.
- Ringer, F. (2008). *Zakat nemetskikh mandarinov. Akademicheskoe soobshchestvo v Germanii, 1890–1933* [The Decline of the German Mandarins: The German Academic Community, 1890–1933]. Moscow: Novoe literaturnoe obozrenie (in Russian).
- Rostislavleva, N. V. (2009). Istoriograficheskaya refleksiya naslediya V. fon Gumbol'ta [Historiographic reflection upon Wilhelm von Humboldt's legacy]. *Vestnik Rossiyskogo gosudarstvennogo gumanitarnogo universiteta. Seriya «Istoricheskie nauki. Istoriografiya, istochnikovedenie, metody istoricheskikh issledovaniy»* [RGGU Bulletin. Scientific History. Historiography, source study, methods of historical researches] (4/09), 79–90. Retrieved from http://rsuh.ru/upload/main/vestnik/ifkv/archive/Istoriografiya/№_4_2009.pdf#page=79 (in Russian).
- Rüegg, W. (2004). The New Scientific Spirit. In W. Rüegg (Ed.), *A History of the University in Europe* (Vol. 3: Universities in the Nineteenth and Early Twentieth Centuries (1800–1945), pp. 13–16). Cambridge: Cambridge University Press.
- Savel'eva, I. M., & Poletaev, A. V. (2003). Konstruirovaniye proshlogo [Designing the past]. In I. M. Savel'eva, & A. V. Poletaev, *Znanie o proshlom: teoriya i istoriya : v 2 t.* [Knowledge of the past: theory and history: in 2 vols] (Vol. 1). St. Petersburg: Nauka (in Russian).
- Schalenberg, M. (2002). *Humboldt auf Reisen? Die Rezeption des «Deutschen Universitätsmodells» in den französischen und britischen Reformdiskursen (1810–1870)*. Basel: Schwabe Verlag.
- Schleier, H. (1993). Epochen der deutschen Geschichtsschreibung seit der Mitte des 18. Jahrhunderts. In W. Kütler, J. Rüsen, & E. Schulin (Hrsg.), *Geschichtsdiskurs* (Bd. 1: Grundlagen und Methoden der Historiographiegeschichte, S. 110–136). Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag.
- Schnädelbach, H. (2002). Universität Gumbol'ta [Humboldt-Universität]. *Logos* (5–6 (35)), 65–78. Retrieved from <http://www.ruthenia.ru/logos/number/35/04.pdf>.
- Sperber, J. (1997). Bürger, Bürgertum, Bürgerlichkeit, Bürgerliche Gesellschaft: Studies of the German (Upper) Middle Class and Its Sociocultural World. *The Journal of Modern History*, 69(2), 271–297. doi:10.1086/245488.
- Stelmakh, S. P. (2003). Internatsional'ni vplyvy – natsional'ni tradytsiyi: natsional'ni istorychni kul'tury ta istoriohrafyiyi v Yevropi [International influences – national traditions: national historical cultures and historiography in Europe]. *Istoriya ta istoriohrafyia v Yevropi* [History and historiography in Europe] (1–2), 7–18 (in Ukrainian).
- Stelmakh, S. P. (2005). Istorychna nauka, zahal'ni tendentsiyi y osnovni etapy yiyi rozvytku v Yevropi ta Pivnichniy Amerytsi [Historical science, general trends and the main stages of its development in Europe and North America]. In V. S. Smolii (Ed.), *Entsyklopediya istoriyi Ukrayiny* [Encyclopedia of Ukrainian History] (Vol. 3, pp. 562–566). Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).
- Stelmakh, S. P. (2005). Istoryzm [Historicism]. In V. A. Smolii (Ed.), *Entsyklopediya istoriyi Ukrayiny* [Encyclopedia of Ukrainian History] (Vol. 3, pp. 548–549). Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).
- Trossbach, W. (2013). Power and Good Governance: The Removal of Ruling Princes in the Holy Roman Empire, 1680–1794. In J. P. Coy, B. Marschke, & D. W. Sabeen (Eds.), *The Holy Roman Empire, Reconsidered* (pp. 190–209). N.Y.; Oxford: Berghahn Books.
- Winkler, H. A. (2000). *Der lange Weg nach Westen. Deutsche Geschichte vom Ende des Alten Reiches bis zum Untergang der Weimar Republik*. München: Beck C. H.
- Winkler, H. A. (2007). *Germany. The Long Road West* (Vol. 1: 1789–1933). (A. Sager, Trans.) Oxford; N.Y.: Oxford University Press.

Надійшла до редколегії 07.11.2017